

Alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabga tayyorlashda maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarining ahamiyati

Isodullayeva Iqboloy Sodiqjonovna –

Farg'ona davlat universiteti

“Inklyuziv” ta’lim kafedrası o‘qituvchisi

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: iqboloy006@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9923-0328>

Abdirahmonova Shahnoza Adxamjon qizi –

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu ishda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan va alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish hamda ularni maktab ta’limiga tayyorlashda maxsus maktabgacha ta’lim muassasalarining tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada ushbu muassasalardagi korreksion-pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari, bolaning jismoniy va psixik holatidan kelib chiqqan holda individual yondashuv usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: alohida yordamga muhtoj bolalar, maxsus maktabgacha ta’lim, maktabga tayyorgarlik, korreksion-pedagogik yordam, ijtimoiy moslashuv, inklyuziv ta’lim, defektologiya, rehabilitatsiya, psixologik tayyorgarlik.

Значение специальных дошкольных учреждений в подготовке к школе детей, нуждающихся в особой помощи

Аннотация. В данной работе анализируется роль специальных дошкольных образовательных учреждений в социальной адаптации детей с отклонениями в развитии и особыми образовательными потребностями и их подготовке к школьному образованию. В статье освещаются особенности коррекционно-педагогического процесса в этих учреждениях, методы индивидуального подхода, исходя из физического и психического состояния ребенка.

Ключевые слова: дети с особыми потребностями, специальное дошкольное образование, подготовка к школе, коррекционно-педагогическая помощь, социальная адаптация, инклюзивное образование, дефектология, реабилитация, психологическая подготовка.

The importance of special preschool institutions in preparing children with special needs for school

Annotation. *This work analyzes the role of specialized preschool educational institutions in adapting children with developmental disabilities and special educational needs to social life and preparing them for school education. The article highlights the specific features of the correctional and pedagogical process in these institutions, as well as methods of individual approach based on the child's physical and mental state.*

Keywords: *children with special needs, special preschool education, school preparation, correctional pedagogical assistance, social adaptation, inclusive education, defectology, rehabilitation, psychological training.*

KIRISH

Zamonaviy talim tizimida imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlash va ularning to'laqonli rivojlanishini taminlash dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda global miqyosda inklyuziv talimni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar kuchayib borayotgan bolsa-da, amaliyotda ushbu jarayonning samaradorligi bir xil darajada taminlanmayapti. Xususan, maktabgacha talim tizimida alohida ehtiyojga ega bolalarning rivojlanish xususiyatlarini chuqur o'rganish hamda ular uchun mos pedagogik sharoitlar yaratish masalasi hali ham dolzarb bolib qolmoqda. Xalqaro UNESCO, UNICEF va WHO tomonidan olib borilgan so'nggi ma'lumotlar shuni korsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishidagi asosiy to'siqlar kopincha ularning individual xususiyatlari bilan emas, balki talim muhitining yetarli darajada moslashtirilmaganligi bilan bog'liq. Bu esa an'anaviy talim yondashuvlarini qayta ko'rib chiqish va zamonaviy pedagogik modellarga o'tishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, inkluziv talim modeli, individual rivojlanish dasturlari, korreksion-pedagogik metodlar hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi ma'lumotlar ushbu yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlagan bo'lsa-da, ularni amaliyotga joriy etishda qator muammolar, jumladan, metodik taminotning yetarli emasligi, mutaxassislar malakasining pastligi va individual yondashuvning sustligi kuzatilmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish, maxsus maktabgacha talim muassasalarida qo'llanilayotgan zamonaviy pedagogik yondashuvlarning samaradorligini ilmiy asoslash hamda amaliyotdagi muammolar va ularning yechimlarini tizimli ravishda yoritishdan iborat. Maktabgacha yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishi o'ziga xos psixologik, kognitiv va ijtimoiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi. So'nggi yillardagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, bunday bolalarda rivojlanishdagi farqlar ko'pincha biologik omillardan tashqari, talim muhitining yetarli darajada moslashtirilmaganligi bilan ham izohlanadi. WHO ma'lumotlariga kora, rivojlanishida nuqsoni bolgan bolalarda diqqat, xotira va nutq jarayonlari notekis shakllanadi, bu esa ularning ijtimoiy moslashuviga bevosita tasir korsatadi. Shu bilan birga, UNICEF ma'lumotlaridalarida erta pedagogik aralashuv (early intervention) mavjud bolgan holatlarda bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanishi aniqlangan. Demak, rivojlanishdagi asosiy muammo faqat bolaning individual xususiyatlarida emas, balki talim tizimining moslashuv darajasida namoyon boladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar orasida inkluziv talim modeli alohida o'rin tutadi. Ushbu model barcha bolalarning, jumladan, alohida ehtiyojga ega bolalarning umumiy talim muhitida teng huquqli ishtirokini taminlashga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabga tayyorlash masalasi maxsus pedagogika, defektologiya, va inklyuziv ta'lim yo'nalishlarida keng o'rganilgan. Avvalo, Maxsus

pedagogika doirasida olib borilgan ishlar shuni ko'rsatadiki, bunday bolalar bilan ishlashda erta aralashuv muhim hisoblanadi. Olimlarning ta'kidlashicha, bolaning rivojlanishidagi nuqsonlarni maktabgacha davrda aniqlash va korreksiya qilish keyingi ta'lim samaradorligini sezilarli oshiradi.

Lev Vigotskiy o'zining ijtimoiy-madaniy nazariyasida bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liqligini asoslab bergan. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi g'oyasi maxsus maktabgacha muassasalarda individual yondashuvni tashkil etishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, Maria Montessori metodikasida bolaning mustaqil faoliyati, sensor rivojlanishi va individual tempda o'rganishi alohida ta'kidlanadi. Bu yondashuv alohida ehtiyojli bolalarni maktabga tayyorlashda samarali usullardan biri sifatida qo'llanadi. Defektologiya sohasidagi ilmiy ishlar (masalan, eshitish, ko'rish yoki nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash bo'yicha ishlar) maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarining quyidagi ahamiyatini ko'rsatadi:

- korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish
- psixologik qo'llab-quvvatlash
- ijtimoiy moslashuvni shakllantirish
- nutq va kognitiv rivojlanishni rag'batlantirish

So'nggi yillarda Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi ham dolzarb bo'lib, unda maxsus muassasalar va umumta'lim tizimi o'rtasidagi integratsiya muhim o'rin tutadi. Olimlar maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari bolani keyinchalik inklyuziv muhitga tayyorlashda "ko'priq" vazifasini bajarishini ta'kidlaydilar.

O'zbekiston olimlari tomonidan ham bu yo'nalishda ilmiy ishlar olib borilgan bo'lib, ular milliy sharoitda maxsus ta'lim tizimini takomillashtirish, pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabga tayyorlashda muhim bosqich hisoblanadi. Ular nafaqat bilim beradi, balki bolani ijtimoiy hayotga moslashtiradi, psixologik va jismoniy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan ishlar jarayonida alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabga tayyorlashda maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarining samaradorligi o'rganildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, maxsus ta'lim muassasalarida tarbiyalangan bolalarda rivojlanish ko'rsatkichlari ancha yuqori bo'ldi.

Kuzatishlar natijasida aniqlanishicha, maxsus muassasalarga qatnagan bolalarda:

- nutq rivoji sezilarli darajada yaxshilangan
- ijtimoiy muloqot ko'nikmalari shakllangan
- mustaqil faoliyat olib borish qobiliyati ortgan
- maktabga psixologik tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lgan

Tajriba va nazorat guruhlari taqqoslanganda, maxsus maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan bolalarning taxminan 65–75 foizida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich ancha past bo'ldi. Bu esa maxsus pedagogik yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Natijalar Maxsus pedagogika va Defektologiya yo'nalishlaridagi ilmiy qarashlar bilan mos keladi. Xususan, individual yondashuv, korreksion mashg'ulotlar va kompleks rivojlantiruvchi dasturlar bolalarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Muhokama jarayonida Lev Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasining amaliy ahamiyati yana bir bor tasdiqlandi. Maxsus muassasalarda pedagoglar bolalarning mavjud imkoniyatlariga tayangan holda, ularni keyingi bosqichga olib chiqishga erishmoqda. Shuningdek, Inklyuziv ta'lim nuqtai nazaridan qaralganda, maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari bolalarni umumta'lim tizimiga bosqichma-bosqich moslashtirishda muhim "tayyorlov platformasi" vazifasini bajaradi. Biroq ayrim muammolar ham aniqlandi:

- malakali mutaxassislar yetishmovchiligi
- zamonaviy didaktik vositalarning kamligi
- ota-onalar bilan hamkorlikning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari Maria Montessori metodikasiga mos ravishda, bolaga erkinlik berilgan muhitda uning rivojlanishi tezlashishini ham ko'rsatdi. Umuman olganda, olingan natijalar maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabga tayyorlashda nafaqat zarur, balki yuqori samarali tizim ekanligini isbotlaydi. Shu sababli bu tizimni yanada takomillashtirish, innovatsion metodlarni joriy etish va pedagog kadrlar salohiyatini oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi. UNESCO hisobotlariga ko'ra, inkluziv talim muhitida talim olgan bolalarda ijtimoiy moslashuv darajasi 30-40% ga oshgan. Biroq, amaliyot shuni korsatadiki, ushbu modelni joriy etishda quyidagi muammolar mavjud: o'qituvchilarning yetarli darajada tayyor emasligi, differensial yondashuvning sustligi, o'quv muhitining moslashtirilmaganligi. Shu sababli inkluziv talimning samaradorligi uning nazariy asoslaridan ko'ra, amaliy qo'llanish darajasiga ko'proq bog'liqdir. Individual rivojlanish dasturi imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda muhim vosita hisoblanadi. U bolaning individual ehtiyojlari, rivojlanish darajasi va o'zlashtirish imkoniyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi.

So'nggi yillardagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, IEP asosida tashkil etilgan talim jarayonida:

- o'quv materialini ozlashtirish darajasi oshadi
- nutq va ijtimoiy konikmalar yaxshilanadi
- mustaqil faoliyatga moyillik kuchayadi

Biroq amaliyotda IEP ko'pincha formal hujjat sifatida yuritilib, uning monitoringi va tahlili yetarli darajada amalga oshirilmaydi. Bu esa uning samaradorligini pasaytiradi.

Korreksion-pedagogik yondashuvlar imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishida muhim orin egallaydi. Eng samarali metodlar qatoriga quyidagilar kiradi:

- xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan metodlar
- logopedik mashg'ulotlar
- sensor integratsiya texnikalari
- o'yin asosidagi ta'lim

So'nggi ilmiy ma'lumotlar ushbu metodlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Xususan, ABA metodidan foydalanish natijasida bolalarda moslashuv xulqi sezilarli darajada yaxshilanishi aniqlangan. O'yin faoliyati esa maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng tabiiy va samarali rivojlantiruvchi vosita sifatida e'tirof etiladi.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi talim jarayoniga yangi imkoniyatlar olib kirdi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda interaktiv va moslashuvchan platformalarning ahamiyati ortib bormoqda.

So'nggi ma'lumot shuni ko'rsatadiki:

- raqamli vositalar bolalarning diqqatini ushlab turishda samarali
- vizual materiallar orqali organish tezlashadi
- individual tempda oqitish imkoniyati yaratiladi

Biroq texnologiyalardan foydalanishda meyor va pedagogik nazorat muhim ahamiyatga ega, aks holda ularning samaradorligi pasayishi mumkin.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, maxsus maktabgacha talim muassasalarida quyidagi muammolar mavjud:

- malakali mutaxassislarning yetishmasligi
- ota-onalar bilan hamkorlikning sustligi
- individual yondashuvning yetarli emasligi
- metodik taminotning kamligi

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

- pedagoglarning malakasini oshirish

- multidisipliner yondashuvni joriy etish (psixolog, logoped, pedagog hamkorligi)
- erta diagnostika tizimini rivojlantirish
- ota-onalarni talim jarayoniga faol jalb qilish

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabga tayyorlashda maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari muhim va ajralmas bo'g'in hisoblanadi. Ushbu muassasalarda tashkil etilgan korreksion-pedagogik ishlar bolalarning nafaqat bilim olishga tayyorgarligini, balki ularning psixologik, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, maxsus ta'lim muhitida tarbiyalangan bolalarda mustaqil fikrlash, muloqot qilish va jamoaga moslashish ko'nikmalari samarali shakllanadi. Bu esa ularning keyingi bosqich umumta'lim maktabiga o'tish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. Shuningdek, Maxsus pedagogika va Defektologiya yondashuvlari asosida olib borilgan ishlar individual yondashuvning ustuvorligini yana bir bor tasdiqladi. Bolaning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ta'lim berish uning rivojlanish samaradorligini oshiradi. Olib borilgan ishlar natijalari Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishda ham maxsus maktabgacha muassasalarining o'rni beqiyos ekanligini ko'rsatdi. Ular bolani ijtimoiy muhitga tayyorlaydi va inklyuziv ta'limga moslashuvini ta'minlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanish jarayoni ko'p omilli bo'lib, u nafaqat biologik, balki ijtimoiy-pedagogik sharoitlarga ham bevosita bog'liqdir. Zamonaviy ilmiy qarashlar rivojlanishdagi asosiy to'siqlar ko'pincha bolaning individual xususiyatlarida emas, balki talim muhitining yetarli darajada moslashtirilmaganligida ekanligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Po'latova P.M., Nurmuxamedova L.Sh., Yakubjonova D.B., Mamarajabova Z.N., Amirsaidova Sh.M., Sultonova A.D. Maxsus pedagogika: darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
2. Xamidova M.U. Maxsus pedagogika: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2018.
3. Qodirova F.U., Umaraliyeva M.A., Matupayeva Sh.Z., Omonova M.D. Maxsus pedagogika: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2022.
4. Qodirova F.U., Matupayeva Sh.Z., Shermuxamedova Sh.T., Fozilov B.Z., Abdullayev B.M., Xusnuddinova Z.X. Maxsus pedagogika asoslari: o'quv qo'llanma. – Chirchiq, 2022.
5. Ayupova M.Yu. Logopediya: darslik. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007. – 560 b.
6. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
7. Shomaxmudova R.Sh., Mo'minova L.R. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.